

ŠE NEKAJ PODATKOV O KULTURNI AVTONOMIJI ZA KOROŠKE SLOVENCE V DVAJSETIH LETIH

TONE ZORN

I

V Slovenskem biografskem leksikonu zv. 10, str. 446, piše dr. Julij Felaher, da je takratni slovenski deželnozborski poslanec v koroškem deželnem zboru Ivan Starc obveščal v letih 1927—28 zagrebški dnevnik *Agrarmer Tagblatt* o sočasnih pogajanjih za uvedbo kulturne avtonomije za koroško slovensko skupnost. Razvid lista za kritični čas ni potrdil te domneve, pač pa je v njem med drugim izhajala polemika o vprašanih kulturne avtonomije med Francem Smodejem in tiskovnim referentom koroške deželne vlade Bernhardom Scheichelbauerjem. Nasprotno pa najdemo nadrobnejše vesti o pogajanjih med slovensko in nemško koroško stranjo v listu Manjinski presbire, biltenu, ki je izhajal v letih 1923 do 1929, in to najprej v Zagrebu, od koder se je kmalu preselil v Ljubljano. Izdajatelj lista je bilo narodnoobrambno društvo Jugoslovanska matica.

List je razumljivo obveščal javnost ter tisk predvsem o dogajanju na tistem slovenskem in hrvaškem narodnostnem prostoru, ki je prišel po prvi svetovni vojni pod Italijo. Ob tem pa je bilo dokaj prostora posvečeno vprašanju Slovencev na avstrijskem Koroškem in to predvsem o vprašanih znanega načrta o kulturni avtonomiji. Viri, iz katerih je list črpal to problematiko, je bil po eni strani sodobni tisk, z gotovostjo pa moremo trditi, da je vsaj leta 1928, če že ne prej, povzema tudi druga poročila o stališčih slovenskih predstavnikov do tega vprašanja. Prav to pa napotuje na dovolj poučenega poročevalca iz Koroške, morda tudi na Ivana Starca. Mogoče utegne prav ta misel pojasniti spominski spodrselj dr. Felaherja, mogoče pa bi jo potrditi tudi dejstvo, da je bilten izhajal na srbohrvaškem jeziku.

Že prva številka Manjinskega presbireja je dokaj nadrobno povzemala odprto problematiko kulturne avtonomije ter jo povezala s takrat aktualno recipročnostjo manjšinske zaščite v Avstriji in Jugoslaviji. Ob tem je značilna za izdajatelje lista zahteva z dne 23. julija 1927 po izenačenju položaja Nemcev v Jugoslaviji s tistim koroških Slovencev.

Ob znani predložitvi koroškega zakonskega osnutka o kulturni avtonomiji slovenske manjšine deželnemu zboru v obravnavo in sprejem, je list brez nadrobnejšega stališča povzel glavne misli osnutka (14. julija 1927, 28), je pa že v naslednjih dneh ponovil misel, da bi mogoče ta zakon voditi do recipročne rešitve manjšinskega vprašanja za koroške Slovence in Nemce v Jugoslaviji. Značilno pa

je, da je že v tem komentarju Manjinski presbire odklonil uvedbo narodnega katastra za slovensko manjšino ter to utemeljil s stoletnim slovenskim »suženjstvom pod nemškim jarmom«. Prav tako je bil odklonjen subjektivni princip kot pogoj pripadnosti posamezni narodnosti. Ob zaključku pa je list sprejel celovški zakonski predlog kot podlago za »resno razpravo, da bi rešili edino sporno točko za sporazum med nami in Nemčijo«, kar bi moglo voditi k najboljšemu zaveznikstvu »za velike skupne naloge v prihodnosti« (21. julija 1927, 29).

Ob tem spodrseljaju pa je bila točna ugotovitev lista, da je neslovenski koroški tisk že kmalu po predložitvi zakonskega osnutka o kulturni avtonomiji za slovensko skupnost nakazal, da pričakujejo Nemci od nameravane avtonomije izboljšanje položaja svojih manjšin v državah naslednicah nekdanje monarhije. Prav tako drži tudi zagotovilo, da je bil predlog sestavljen po »okusu«, mnenje pa, da predlog ni računal »s posebnimi razmerami na Koroškem« gotovo ne drži, saj so ga večinske politične stranke v deželi sprejele kot najugodnejšo varianto za koroško nemštvo. Največjo pomanjkljivost predloga so videli izdajatelji Manjinskega presbireja v narodnem katastru in uvajanju subjektivnega principa. Vsekakor zanimiva je bila v listu ugotovitev, da je bil z osnutkom predloga za uveljavitev kulturne avtonomije napravljen korak dalje v tem smislu, da sta priznana z njim slovenska manjšina na Koroškem in nujnost rešitve slovenskega vprašanja (prim. 4. avgusta 1927, 31).

Ob sedmi obletnici koroškega plebiscita je skušal Manjinski presbire podati tudi prerez položaja Slovencev v sosednji Avstriji. Ob tem vprašanju je list uvodoma opozarjal, da »ne zahtevamo ničesar več« od sosednje države kot to, da »popravi vse krivice in da našemu tamkajšnjemu narodu vse naravne in etnične, kot tudi zakonske možnosti za razvoj narodnostnega, kulturnega in gospodarskega življenja«. Zatem omenja, da koroški Slovenci v primerjavi z dogajanjem neposredno po plebiscitu vendarle dihajo nekoliko svobodnejše. Medtem ko ima njihovo društveno življenje — nadaljuje list — možnost razvoja, pa položaj šolstva in slovenskega jezika niti malo ne ustreza državi, ki »redno poudarja svojo kulturo in enakopravnost do vseh svojih državljanov«. Poslabšal pa se je tudi položaj slovenskega jezika v cerkvi. Ko članek govori o kulturni avtonomiji, med drugim poudarja, da bi se z njeno uveljavitvijo ne le

priznalo nepravično stanje, ustvarjeno s ti-sočletno germanizacijo, »ampak bi postalo celo to stanje vprašljivo«. Zato je za koroške Slovence sprejemljiva le takšna kulturna avtonomija, ki bi jo koroška deželna vlada predložila v sporazumu s predstavniki manjšine; morala pa bi se taka avtonomija le postopoma ustvarjati, predvsem pa ustvariti pogoje zanje. Taki pogoji bi bili po Manjinskem presbiroju očitno tudi znanje slovenskega jezika v vseh ustreznih uradih, medtem ko bi učitelji morali imeti strokovni izpit iz slovenskega jezika. Nadaljnji pogoj je bila ureditve ustreznih učnih knjig, prav tako pa tudi pošiljanje nemške duhovščine na slovenske fare. In šele ko bi bila izpolnjena večina teh pogojev, bi se mogli pričeti razgovori o dokončnem javnopravnem odnosu med Slovenci in Nemci na Koroškem (6. oktobra 1927, 40). O trditvi nemško-koroške strani, da predlog kulturne avtonomije sloni na ustrezni resoluciji takratne mednarodne manjšinske organizacije, znane pod imenom manjšinski kongresi s sedežem v Ženevi, je list ugotavljal, da koroški predlog ne zajema ustrezne ženevske resolucije, prav tako pa tudi ne zakonske zaščite tistih, ki bi se vpisali v narodni kataster. List je dalje ponovno ugotavljal, da je celovski načrt dejansko usmerjen proti slovenski manjšini na Koroškem. Med kritikami nemško-koroške strani najdemo dalje kritiko pogrevanja tako imenovanega »vindišarstva«, s katerim so skušali nemški koroški nacionalisti ne le omejiti morebitni sprejem predloga kulturne avtonomije, ampak po možnosti avtonomijo tudi preprečiti, in zaključuje: »Ko nemške stranke niso uspeli vsiliti svoje volje koroškim Slovencem, iščejo častni izhod v izgovoru, da njihovi volivci ne odobravajo politike sporazuma s Slovenci. S tem so znova dokazale, da s predlogom o kulturni avtonomiji niso sledile pravični rešitvi vprašanja koroške manjšine, ampak samo svojim dobro poznanim političnim ciljem« (21. oktobra 1927, 42). Dalje je v Manjinskem presbiroju zajeta zanimiva nadobnost, ki je v drugih občilih (vsaj v tej obliki) ni najti, nanaša pa se na pritisk izvenavstrijskih Nemcev, da bi se dokončno uredilo slovensko vprašanje. Kolikor vemo, je ta pritisk leta 1928 sicer vodil k določenim pogovorom s slovensko stranjo v takratnem šolskem odboru koroškega deželnega zbora, vendar brez otipljivejših rešitev za slovensko skupnost. Tako izvemo, da je bil v Celovcu sestanek (»velika skupščina«), katerega so se udeležili predstavniki liberalnega južnokoroškega Landbunda (»vsi predstavniki nemških renegeatov«), »pravih Nemcev«, nemških manjšin ter končno delegat iz Berlina (mišljen je predstavnik tamkajšnje manjšinske organizacije,* da bi sprejeli stališče do vprašanja

kulturne avtonomije za slovensko skupnost. Izvemo tudi, da je bila »skupščina zelo burna in to posebej zaradi odločnega nastopa južnotirolskega Nemca, ki je branil stališča ženevskega kongresa« in da sta ostali koroškimi Nemcem dve poti pri urejevanju slovenskega vprašanja: ali resnični sporazum, ki bi bil v pomoč nemškim manjšinam drugod, ali pa odreka upanju, ki ga je vanje polagalo izvenkoroško nemštvo (prim. 2. decembra 1927, 48). Kot vemo, je šlo koroško nemštvo drugo pot (Tone Zorn, v opombi cit. članek).

Očitno je, da so prav ta dejstva pogojevala vzporejanje položaja Nemcev v Jugoslaviji in položaja slovenske skupnosti na Koroškem in to hkrati z opozorilom, da morajo koroški Nemci, kolikor imajo resne namene s kulturno avtonomijo za slovensko manjšino upoštevati tudi jugoslovanske želje in recipročnost položaja obeh manjšin in to kljub temu, da je bilo po pisanju Manjinskega presbiroja v Jugoslaviji »mnogo več Nemcev kot naših sorojakov v Avstriji«. In še: »Naša vlada je z uredbo o določanju narodnosti otrok na podlagi izjave staršev rešila pri nas vprašanje nemškega šolstva in sedaj morajo storiti Nemci isto za koroške Slovence. S tem bo postavljena najvažnejša podlaga za sporazum z nemškim narodom« (4. aprila, 14). 29. novembra 1928, 28 je list predlagal ustanovitev mešane komisije, sestavljene iz predstavnikov jugoslovanskih Nemcev, slovenske in hrvaške manjšine iz Avstrije ter predstavnikov obeh zainteresiranih držav z nalogo, da bi prišlo do medsebojnega sporazuma na podlagi katerega bi obe državi uredili na parlamentaren način to »vprašanje«. Po predlogu bi morala komisija preučiti zahteve in pritožbe obeh manjšin ter na podlagi obdelanega gradiva »ustvariti podlago za obojestransko zadovoljivo rešitev«.

Misel na morebitnega poročevalca iz Koroške o slovenskih stališčih do kulturne avtonomije in šolskega vprašanja v že omenjenem šolskem odboru koroškega deželnega zbora nakazuje v Manjinskem presbiroju dokaj nadrobno povzemanje stališč predstavnika slovenske manjšine v tem odboru Ivana Starca. Za razumevanje prihodnje usode predloga o uvedbi kulturne avtonomije za slovensko skupnost je v Manjinskem presbiroju vsekakor povzetek nastopa Ivana Starca v deželnem zboru januarja leta 1928. Ob tem nastopu je Ivan Starc podčrtal, da se manjšina zavzema za ureditev položaja s kulturno avtonomijo in to s takšno ureditvijo, ki bi omogočala manjšini, da sama upravlja s sredstvi, namenjenimi kulturnemu življenju. Poudaril je tudi, da je treba urediti vprašanje narodnega katastra, saj je vprašljivo, ali zadostuje osebna prijava za zagotovitev potrebne stabilnosti take avtonomije. Po njegovih

besedah je vedno mogoča nevarnost, da bi večina, sledeč lastnemu interesu, preglasovala manjšino. Ob šolskem vprašanju je Starc postavil vprašanje o tem, kdo naj bi določal narodnost otroka: volja staršev ali materinščina posameznika in pri tem pokazal na nevarnost morebitne subjektivne izjave: Mnogi otroci, ki govore doma slovensko, bi ostali izven kulturne avtonomije, ker nobena manjšina ne more vzdrževati državne manjšinske šole ob avtonomnih (mišljene so tiste šole, ki bi jih zajela kulturna avtonomija op.). To vprašanje se lahko reši le s preureditvijo manjšinskega šolstva v smislu sklepov manjšinskih kongresov in z lastno avtonomno upravo (prim. Manjinski presbiro z dne 19. januarja 1928, 3).

Kako so v tem času potekali pogovori o predlogu za uvedbo kulturne avtonomije za koroške Slovence, kaže povzetek poročila vodilnega koroškega Slovenca dr. Franca Petka na občnem zboru Političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem dne 23. julija 1928. Med drugim je na tem občnem zboru dr. Petek nakazal, da slovenska stran ni mogla sprejeti nemškega predloga, po katerem bi ob posebnem šolstvu v okviru kulturne avtonomije obstajalo na Koroškem še posebno (-konkurenčno-) šolstvo z manjšinskim učnim jezikom, na katero manjšina ne bi imela vpliva. Poudaril je dalje, da obstajajo ob tem dve možnosti: upoštevati stališče manjšine ali pa manjšino odbiti, kar seveda ne bi govorilo o »vzorni« rešitvi manjšinskega vprašanja. Dejal je tudi, da na dvojno manjšinsko šolo ne bi mogla pristati nobena manjšina, ne glede na to, da bi tako šolstvo presegalo denarne možnosti dežele in države. Po njegovem bi morali odločiti o obliki manjšinskega šolstva pripadniki manjšine sami (se pravi tisti, ki bi bili po predlogu koroškega deželnega zbora vpisani v narodni kataster). Ob koncu pa je dr. Petek opozoril, da so bili pogovori obeh zainteresiranih strani o šolskem vprašanju prekinjeni in preloženi na jesen (12. julija 1928, 28). Kmalu zatem najdemo v Manjinskem presbiroju nekaj bistvenih zadržkov slovenske manjšine do predloga kulturne avtonomije. Tako je list po eni strani opozarjal na možnost prisilnega odvrčanja Slovencev od vpisa v narodni kataster, po drugi strani pa na dejstvo, da bi mogli Nemci vključiti v kataster Nemcem prijazne Slovence ter si tako ustvariti večino v predvidenem slovenskem Narodnem svetu. Kolikor lahko presodimo, je slovenska stran do tega časa sprejela nemško zahtevo po uvedbi subjektivnega principa kot edinega izhodišča za določevanje narodnosti posameznika, zahtevo, za katero je večinska stran menila, da je Slovenci ne bodo osvojili. Članek se med drugim zavzema tudi za predajo

manjšinskega šolstva v roke manjšini (23. avgusta 1928, 34).

Iz dokumentacije Manjinskega presbiroja povzemimo ob zaključku še dva dokumenta. Prvi dokument je opozorilo dr. Petka v proračunski debati deželnega zbora, da so Slovenci izključeni iz tako imenovanega deželnega kulturnega sveta, organa, ki se je ukvarjal z gospodarskimi vprašanji koroškega kmeta in iz deželnega šolskega odbora. Obe ustanovi je tudi obtožil, da nosita glavno krivdo za protislovensko dejavnost v deželi: »Težko govorim o gospodarstvu, če se nam stalno očita iredenta. Že pred časom smo izjavili v deželnem zboru, da izhajamo iz stvarnega stanja... Tisti krogi pa, ki nam stalno očitajo iredento, naj pomislijo, da se utegne prav isto obrniti proti nemškim manjšinam... Drugo vprašanje pa, ki ga želimo omeniti, so kulturne vezi manjšine s sorojaki v nacionalni (matični op.) državi.« Še posebej se je v nadaljevanju govora dr. Petek dotaknil vprašanja kulturne avtonomije in tako imenovanega »vindišarskega« vprašanja: »Ker so tako imenovani Nemcem prijazni Slovenci ovira za kulturno avtonomijo, smo skušali spoznati realnost kulturnih teženj teh ljudi. Niti ene zahteve, ki so jo manjšinski kongresi postavili za narodnostne skupine, ti ljudje ne sprejemajo«. Ob tem »vprašanju« je dalje opozoril, da politično prepričanje ne more biti odločilno za kulturno pripadnost posameznika. O usodi načrta kulturne avtonomije pa je dr. Petek razkril, da so nemške politične stranke pod vplivom osrednje protislovenske organizacije na Koroškem, Kärntner Heimatbunda (Koroške domovinske zveze) odstranile iz načrta kulturne avtonomije eno izmed osnovnih določil in »s tem pokopale tudi kulturno avtonomijo«. Ivan Starc pa je opozoril, da skuša ob pogovorih za uvedbo kulturne avtonomije »večina ohraniti za slovenske otroke dosedanji pouk (t. j. dotedanjo utrakvistično šolo op.) in ga po možnosti še poslabšati, samo da bi se nadaljevalo raznarodovanje«. Dotaknil se je tudi nemškonacionalističnih napadov na slovenske duhovnike, ki da se jim očita, da so na čelu »veleizdajalcev« (t. j. narodno osveščenih Slovencev op. 3. januar 1929, 1): »Ali je zvestoba lastnemu narodu že iredentizem? Če obsojajo Nemci naše delo, morajo obsoditi tudi delo nemških manjšin«. Za primer je ob tem Starc pokazal, kako slave Nemci tiste nemške duhovnike na južnem Tirolskem, ki so se javno postavili v bran pred raznarodovanjem nemškega življa (predzadnji Manjinski presbiro, 15. 2. 1929, 7; zadnji 4. 4. 1929, 8).

* Tone Zorn, Stališča koroških strank glede kulturne avtonomije za koroške Slovence v letih 1925—1968, Zgodovinski časopis 1971, str. 271—277.